

УДК 655.552
DOI: 10.46493/2663-2675.31(5).2021.70-73

Юрій Чотарі*

Закарпатський угорський інститут
ім. Ференца Ракоці II
90202, площа Кошута, 6, м. Берегове, Україна

Yurii Chotari

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian
College of Higher Education
90202, 6 Kossuth Sq., Berehove, Ukraine

Грунтовна праця про закарпатську «Просвіту»: рецензія на книгу Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)»

An Essential Work on Transcarpathian “Prosvita”: A Book Review of Pavlo Fedaka’s “Transcarpathian “Prosvita” in the Activities of its Members (1920-2020)”

Нещодавно побачила світ ґрунтовна праця етнолога, музеолога, історика, краєзнавця, громадського діяча Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)». Книга видана з нагоди 100-річчя створення на Закарпатті найстарішої української громадської організації – крайового товариства «Просвіта» і присвячена, як зазначено автором, «світлій пам’яті тих, хто плугами «Просвіти» невтомно орав близьку і дорогу ниву рідної землі та щедро засівав її зернами розумного, доброго, вічного».

Але її актуальність варто розглядати не тільки через цю визначну дату в історії краю. З її змісту читач може дізнатися і переконатися, що Закарпаття не було *terra incognita*, «Африка у центрі Європи»: тут народжувалися і самовіддано працювали, розвивали наукове, культурне, духовне, освітнє, громадсько-політичне життя, оберігали мову, традиції та віру предків, поширювали серед народу знання, формували його національну свідомість і самосвідомість, відроджували та зміцнювали історичну пам’ять, виховували цілі покоління громадян і патріотів рідної землі талановиті вчені, педагоги, письменники, священнослужителі, громадські, культурні і політичні діячі. Всіх їх, людей українського спрямування, з часу заснування у травні 1920 року об’єднала «Просвіта», засновниками, провідниками та активістами якої були визначні постаті, багатьом з котрих у книжці присвячені окремі нариси.

Ще 1990 року автор книги став ініціатором відродження на Закарпатті товариства «Просвіта», був упродовж наступних 26 років його головою, і зробив помітний внесок у його діяльність, у дослідження історії, життя і праці багатьох провідників та активістів товариства.

Ще на конференції з відродження закарпатської «Просвіти» 23 грудня 1990 року у своїй ґрунтовній доповіді «Товариство «Просвіта» і духовне відродження краю» (надрукована у Матеріалах конференції, які вийшли друком 1991-го)¹ він зробив докладний аналіз діяльності товариства впродовж 1920–1939 років і назвав забуті, спалювані комуністичним режимом імена багатьох подвижників наукового, культурного, громадсько-політичного життя Закарпаття, серед яких: Августина Волошина, Юлія і Михайла Брашайків, Василя Гаджегу, Степана Ключурака, Івана Панькевича, Василя Гренджу-Донського, Августина Штефана, Миколу Долина, Павла Яцка, Віктора Желтвая, Василя Климпуша та інших. Потім, майже щороку, за останні 30 років опублікував численні статті про названих і десятки неназваних персоналій, а в минулому році видав згадану знакову працю.

Джерельну базу для написання роботи склали документи Державного архіву Закарпатської області (ф. 72, оп. 1, 2), рукописні Протоколи засідань Головного відділу товариства «Просвіта» в Ужгороді у двох томах (Т. 1: 11 травня 1920 – 27 травня 1925. – 338 с.; Т. 2: 1 червня 1925 – 26 липня 1934. – 580 с.; третій том 1934–1939 років, на жаль, не зберігся), видання 20–30-х років ХХ століття, зокрема товариства «Просвіта», спогади учасників просвітнянського руху, праці самого дослідника, які друкувалися у різних закарпатських виданнях, серед них і, перше в історії Закарпаття, основане на архівних джерелах, хоча й невеликих за обсягом, дослідження «Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920–1939)» (Ужгород, 1991. – 54 с.), «Народний Дім «Просвіти» в Ужгороді» (2008. – 120 с.) та інші.

¹Федака П.М. Товариство «Просвіта» і духовне відродження краю. *Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта»*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1991. С. 13–40.

Стаття надійшла: 25.07.2021, Доопрацьовано: 15.08.2021, Схвалено до друку: 10.09.2021

Рекомендоване цитування:

Чотарі Ю. Грунтовна праця про закарпатську «Просвіту»: рецензія на книгу Павла Федаки «Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020)». *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 70–75.

*Відповідальний автор

Книга складається зі вступної статті «Берегиня розумного, доброго, вічного», п'яти розділів, у яких подано нариси про 101 персоналію, пов'язану з діяльністю «Просвіти» (вчених, письменників, педагогів, краєзнавців, громадських, культурних, духовних, політичних та інших діячів), бібліографічної довідки, списку просвітян Закарпаття, про яких у праці немає нарисів, фотолітопису.

У розлогіій вступній статті (с. 5–26) прослідковано історію створення товариства, членами якого були 16,5 тисяч осіб, його багатогранну діяльність відповідно до прийнятого на установчих зборах 9 травня 1920 року Статуту (культурне та економічне піднесення народу, виховання його у моральному і патріотичному дусі, плекання рідної мови і традицій, розвиток освіти та шкільництва тощо), заснування в усьому краю читалень (бібліотек), а при них – курсів з подолання неписьменності, драматичних, хорових колективів, спортивних організацій, спілок і об'єднань господарського характеру тощо. Наслідком цієї діяльності стало створення і функціонування, крім централі, 13 філій і 234 читалень, 135 театральних гуртків, 94 хорів, 74 спортивних організацій, 12 духовних оркестрів, а також будівництво в Ужгороді імпазантного триповерхового Народного Дому товариства «Просвіта» (1928) – національно-культурного центру українців краю, в якому розмістилися кінотеатр «Уранія» на 720 місць, музей (близько двох тисяч експонатів з історії, культури і природи краю), бібліотека (понад вісім тисяч томів української класичної літератури та місцевих авторів, наукові, науково-популярні книжки з історії України і Закарпаття, видання господарського характеру тощо) тощо. Значною подією стало заснування і діяльність першого у краї українського професійного театру під назвою «Руський театр товариства «Просвіта» (1921–1929), помітну роль у розвитку якого відіграв визначний український актор Микола Карпович Садовський, який упродовж 1921–1923 років був його головним режисером і директором, а також створення знаменитого Руського Національного хору (1921) під керівництвом Олексія Приходька, що на середину 20-х років ХХ століття нараховував 220 співаків. Активними були видавничі діяльність (побачили світ 150 книжок і брошур українською мовою тиражем 450 тис. примірників), наукове вивчення історії та культури краю, результати якого друкувалися у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (14 випусків у 12 томах: 1922–1938 роки) – найповажнішому науковому виданні за всю історію Закарпаття. Під синьо-жовтими прапорами проводилися масові громадсько-культурні та політичні акції, у яких гартувалася національна свідомість народних мас, формувалися утверджувалися їхні державницькі устремління: з'їзди народовецької молоді 1929 року в Ужгороді та 1934-го в Мукачеві, окружні з'їзди «Просвіти» 1937 року на захист рідної мови і культури в селах Кальник Мукачівського району, Дубриничі, Тур'я, Ремети Перечинського районів, Всепросвітянський з'їзд 17 жовтня 1937 року проти підручників московською

мовою – найбільше за всю історію зібрання українців, в якому взяло участь понад 15 тис. осіб з понад 300 сіл області, маніфестаційні збори 1938 року в селі Велика Копаня Севлюшського (нині Виноградівського) району, в Рахові та Перечині.

У розділі «Засновники та провідники «Просвіти» 20–30-х років ХХ ст.» (с. 27–76) автор подав ґрунтовні нариси про такі визначні постаті того часу як педагог, вчений, громадсько-культурний, політичний і державний діяч, Президент Карпатської України о. Августин Волошин, вчені та громадські діячі історик Василь Гажега і мовознавець Іван Панькевич, громадсько-політичні й культурні діячі Юлій Брацайко (незмінний голова закарпатської «Просвіти» упродовж 1920–1939 років), Михайло Брацайко (автор ч. 1 Конституційного закону про незалежність Карпатської України, прийнятого Соймом Карпатської України 15 березня 1939 року в м. Хуст), Степан Клочурак – президент Гуцульської республіки упродовж 1918–1919 років, педагоги, громадсько-політичні діячі Августин Штефан (голова Сойму Карпатської України), Юліан Ревай (міністр та прем'єр-міністр Карпатської України), Віктор Желтвай, письменник і громадський діяч, основоположник української літератури Закарпаття Василь Гренджа-Донський, видавець Павло Кукуруза, актор, хоровий диригент, педагог Іван Трухлий та інші.

Дуже цінний, обширний і науково-обґрунтований, матеріал подано в іншому розділі книги «Просвіта» у зв'язках зі славетними українськими вченими» (с. 77–88). Тут проаналізовано наукову співпрацю закарпатської «Просвіти» з визначними українськими вченими: фольклористом, етнографом і громадським діячем академіком Володимиром Гнатюком, дослідником українського, зокрема закарпатського і загальнослов'янського музичного фольклору, академіком Філаретом Колессою, істориком, мистецтвознавцем, архітектором і краєзнавцем Володимиром Січинським, які друкували ґрунтовні, окремі – монографічного характеру, статті у «Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді, краєзнавчому журналі «Підкарпатська Русь» та інших.

Зокрема, В. Гнатюк зібрав величезний за обсягом матеріал і видав шість об'ємних томів «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», опублікованих упродовж 1897–1911 років в Етнографічному збірнику Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, опублікував численні статті з питань мови, історії, культури, громадсько-політичного життя українців Закарпаття (понад 100 бібліографічних позицій¹), серед них: «Дещо про Русь Угорську» (1895), «Причинки до історії зносин галицьких і угорських русинів» (1899), «Число русинів на Угорщині» (1899), «Русини Пряшівської єпархії та їх говірки» (1900), «Відродження мадярських русинів» (1907), нариси про вчених-закарпатців Юрія Жатковича, Юрія Гуцу-Венеліна, Гіядора Стрипського, Августина Волошина, публікації у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (1922) та журналі «Підкарпатська Русь» (1923. – № 1 та 1924. – № 2, 3, 4: ґрунтовна

¹Мушинка М. Слово коліски нашої: Володимир Гнатюк про Карпатську Русь-Україну. Ужгород: Поличка Карпатського краю, 1991. 31 с.

стаття «Гуцули»), рецензії на видання закарпатських авторів. За подвижницьку наукову і громадську працю 16 червня 1921 року В. Гнатюк був обраний почесним членом Товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі.

У нарисі про Ф. Колессу П. Федака проаналізував ґрунтовні праці етномузикознавця «Народні пісні з південного Підкарпаття», «Старинні мелодії обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті», «Народні пісні з Підкарпатської Русі», опубліковані у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1923, 1934, 1938 роки, в яких він довів спорідненість давніх народних пісень Закарпаття з піснями інших регіонів України, що свідчить про культурну єдність всіх частин українського народу.

У статті про В. Січинського підкреслено заслуги вченого у дослідженні народної архітектури Українських Карпат, найстарішої (XIV століття) дерев'яної церкви на українському Закарпатті в с. Трочани (надрукована у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1938 рік), спорудження величавих православних церков у Михайлівцях (1934) та с. Нижній Комарник Свидницького округу на Східній Словаччині (1937).

У розділі «Продовжувачі й утверджувачі ідей історичної «Просвіти» (с. 89–127) охарактеризовано діяльність драматурга, актора, режисера, автора капітальної монографії «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 р.» (1993) Юрія-Августина Шерегія (1907–1990), вченого, громадсько-політичного діяча, представника уряду Карпатської України у Празі, засновника земляцького Карпатського Союзу США Вікентія Шандора (1907–2003), педагогів і громадських діячів Федора Шимоновського (1905–1999), Михайла Ердєвдя (1910–2000), Олександра Пайкоша (1912–2001), громадсько-культурних і політичних діячів Степана Росоху (1908–1986), Миколу Бандусяка (1909–2002), Юліана Химинця (1911–1994), вченого і педагога Миколу Кушніренка (1906–2000), вченого-історика, онука Володимира і сина Дмитра Антоновичів, Марка Антоновича (1916–2005) та інших.

З нарисів, поміщених у розділі «Народжені у міжвоєнному двадцятиріччі (1919–1939)» (с. 128–229), варто відзначити ґрунтовні статті про єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Івана Маргітича (1921–2003), громадсько-політичного та культурного діяча і довголітнього голову Карпатського Союзу США Михайла Шпонгака (1921–2003), вченого, публіциста, дослідника політичної історії Закарпаття, автора ґрунтовної праці «Карпато-Українська держава» Петра Стерча (1919–1989), вчену-карпатознавця Олену Рудловчак (1919–2007), дослідника історії церкви о. Атанасія-Василя Пекаря (1922–2011), вчених і громадських діячів Василя Маркуся (1922–2012), Йосипа Данка (1922 р.н.), Івана Жегуца (1923–2017), вчених-істориків Омеляна Довганича (1930–2009), Михайла Тиводара (1936–2017), Володимира Задорожного (1939 р.н.), Олексія Корсуна (1936 р.н), вчених-мовознавців Василя Німчука (1933–2017), Михайла Сюська (1937–2018), фольклориста, етнолог, краєзнавця академіка Миколу Мушинка (1936 р.н.), політичних в'язнів комуністичних тюрем і таборів Омеляна Росула (1926–2004), Івана Коршинського (1928 р.н.),

Петра Тракслера (1929–2017) та інших, ще близько 30 персоналії.

Останній розділ «Народжені у 40–70 і роки ХХ ст.» (с. 230–286), у якому хоч і надруковані нариси про 24 просвітян, але, на думку знаковими, тобто такими, що зробили помітний внесок до наукового, культурного, громадського і політичного життя області, з них є не всі. Серед відомих імен – вчені-історики Микола Олашин, Сергій Федака, Павло П. Федака, етнолог, музеолог, багатолітній директор Свидницького музею української культури (Словаччина) Мирослав Сополига, поети Петро Скунець, Василь Густі, громадсько-політичний і церковний діяч єпископ ПЦУ Віктор Бєдь, композитор Андрій Червєняк, спортсмен, тренер і педагог Андрій Федорішко, громадсько-політичний і культурний діяч Євген Ясінський.

Дуже цінну частину книги П. Федаки становить список просвітян Закарпаття 1920–2020 років (822 персоналії), про яких не подано нарисів у книзі, але статті, нариси чи інформації про яких буде внесено до Енциклопедії закарпатської «Просвіти», що, як зазначає автор, готується до видання. Це великий труд дослідника, який в архівах, у різних виданнях різних років виявив і зафіксував таке велике число активних працівників на науковій, освітній, культурній та громадсько-політичній ниві Закарпаття.

На високу оцінку заслуговує і бібліографічна довідка (с. 294–314), у якій дослідник подає відомості про статті та матеріали, опубліковані у різні роки в різних виданнях щодо кожної з поданих ним у книжці 101 персоналії.

Завершує видання фотолітопис, де подано понад 200 фотографій, чимало з яких є унікальними. Серед них – знімок делегатів установчих зборів крайового товариства «Просвіта» перед будинком жупанату в Ужгороді 9 травня 1920 року, фото членів читальень, хорових, драматичних і спортивних колективів, духових оркестрів, масових заходів 20–30 х років ХХ століття з різних міст і сіл краю, фото делегатів конференції з відродження на Закарпатті товариства «Просвіта» (23 грудня 1990 року), просвітянського хору і чоловічого вокального ансамблю, днів і вечорів з нагоди державних і національних свят, ювілеїв визначних вчених, письменників, педагогів, громадських, культурних і політичних діячів, наукових і науково-практичних конференцій, відкриття меморіальних дошок відомим постатям тощо. Це ще одна велика заслуга автора книжки – по зернині зібрати і опублікувати історію закарпатської «Просвіти» у численних фотографіях.

Крім поданого у книзі, величезного за обсягом і цінного за змістом, історико-краєзнавчого матеріалу, слід відзначити і гарне художнє оформлення (художник Микола Дем'ян) та високий поліграфічний рівень (директор видавництва ТИМΠΑНИ Ярослав Федішин) книги. На фестивалі-огляді видавництва Закарпатської області у вересні 2020-го ця книга визнана переможцем у номінації «Фест-книга» (гран-прі).

Звичайно, подати нариси про всіх відомих просвітян краю в одній книжці неможливо. Але окремі з них, зокрема періоду 20–30 х років ХХ століття, на нашу

думку, цього заслуговували. Це, наприклад, педагог, письменник і редактор журналу «Наш рідний край» Олександр Маркуш, фольклорист і письменник Лука Дем'ян, педагог, краєзнавець і співзасновник «Просвіти» Павло Яцко, член Головного відділу «Просвіти» і громадсько-політичний діяч Федір Ревай, письменник, педагог і священник Дмитро Попович, педагоги і хорові диригенти Олекса Приходько, Федір Повхан, Андрій Міньо, Юрій Палюх, педагоги Михайло Горошак, Василь Опаленик, Іван Кедюлич та інші. Але, як пояснює сам автор, нариси у книзі подані про тих, про кого він писав раніше або про кого ним були зібрані відповідні

матеріали. Водночас відомо, що попереду у П. Федаки – підготовка і видання амбітного проєкту «Енциклопедія «Просвіти» Закарпаття», в якій буде розміщено біля однієї тисячі гасел про персоналії та понад півсотні статей про різні напрямки діяльності історичної (1920–1939) та відродженої у 1990 «Просвіти».

Невеликий тираж книги (300 примірників) не дозволяє поширити це надзвичайно цінне видання в інших регіонах України, але це вже не вина автора, а реалії наших сьогоденішніх книговидавничих проблем.

Книга є визначним внеском до української біографістики та до історіографії України загалом.